

Шифр «Амазонка»

КОНКУРСНА НАУКОВА РОБОТА

на тему:

**«ФІНАНСОВА ІНКЛЮЗІЯ ЯК ДРАЙВЕР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ»**

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1 ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ФІНАНСОВА ІНКЛЮЗІЯ».....	5
1.1 Сутність поняття «фінансової інклюзії» у системі інклюзивного зростання.....	5
1.2 Місце фінансової інклюзії у стратегії Національного банку України	8
1.3 Фінансова інклюзія як показник фінансової безпеки України	10
2 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОШИРЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ ЯК ДРАЙВЕРА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	13
2.1 Аналіз стану фінансової інклюзії в Україні та її впливу на рівень фінансової безпеки	13
2.2 Напрями підвищення рівня фінансової інклюзії в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду.....	20
2.3 Вплив рівня фінансової інклюзії на економічне зростання та детінізацію економіки.....	26
ВИСНОВКИ.....	29
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ.....	30

ВСТУП

Актуальність теми наукової роботи.

В сучасних умовах економічної та політичної кризи в Україні на перший план виходять питання забезпечення фінансової безпеки на різних рівнях економічного устрою, від фінансів окремих домогосподарств до загальнодержавних фінансів. Як показує практика розвинених країн, одним з основних драйверів забезпечення фінансової безпеки є реалізація принципів фінансової інклюзії, яка представляє собою розширення доступу звичайних громадян, бізнесу до фінансових продуктів і сервісів, незалежно від доходу, віку, місця проживання чи виду діяльності. Саме фінансова інклюзія, у поєднанні з довірою до фінансово-кредитної системи з боку населення та бізнесу, є стимулюючим фактором спрямування заощаджень в інвестиційну сферу, зменшення рівня тінізації економіки, зростання фінансової стійкості суб'єктів господарювання, і як наслідок збільшення рівня державних надходжень та забезпечення фінансової безпеки.

Все це робить актуальним дослідження, що стосуються визначення ефективних шляхів розвитку фінансової інклюзії в Україні. Серед вітчизняних та зарубіжних науковців значний внесок у розвиток методології та практики вирішення зазначених проблем зробили такі вчені: О. Акімова, А. Базилюк, І. Бобух, О. Жулин, Л. Нечипорук, К. Сапун, Р. Селезньова, Є. Степанюк, С. Полях, С. Щегель, М. Шкрібет та ін. Водночас, аналіз наукової літератури з теми дослідження дозволяє стверджувати, що невирішеною остаточно залишається низка теоретичних і прикладних проблем, щодо визначення основних напрямків поширення фінансової інклюзії та механізмів її реалізації.

Отже, відсутність логічно впорядкованого та цілісного уявлення про забезпечення фінансової безпеки через механізми фінансової інклюзії обумовила актуальність дослідження, його мету, завдання та зміст.

Метою роботи є удосконалення теоретико-методологічних засад і практичного інструментарію щодо визначення проблем та ефективних шляхів поширення фінансової інклюзії як драйвера забезпечення фінансової безпеки.

Завдання дослідження відповідно до поставленої мети:

- дослідити сутність фінансової інклюзії та її місце у забезпеченні фінансової безпеки держави;
- визначити роль держави у поширенні принципів фінансової інклюзії та основні вектори їх реалізації;
- оцінити стан фінансової інклюзії в Україні та її вплив на фінансову безпеку держави;
- проаналізувати закордонний досвід поширення фінансової інклюзії та визначити можливість його застосування в Україні.

Об’єкт дослідження – процес поширення фінансової інклюзії в Україні як драйвера забезпечення фінансової безпеки.

Предмет дослідження – теоретичні, методологічні та практичні аспекти інклюзивного розвитку фінансово-кредитної системи України.

Методи дослідження. У процесі дослідження та реалізації вищезазначених завдань проведено синтез даних, використаний метод порівняльного аналізу; застосовано загальнонауковий та аналітичний методи, що сприяло вивченню явища фінансової інклюзії у національній економіці.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в удосконаленні методологічного підґрунтя забезпечення фінансової безпеки шляхом впровадження інклюзивного підходу до функціонування фінансово-кредитної системи, що дає змогу отримати механізм залучення додаткових фінансових ресурсів в економіку держави.

Фактологічна основа роботи складають наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених щодо питання фінансової інклюзії, аналітичні та статистичні матеріали, які відображають суть явища фінансової інклюзії; законодавчі і нормативно-правові акти.

Практичне значення отриманих результатів. Розроблені в роботі методологічні та науково-методичні положення впроваджені як розділи курсів та практичних занять таких дисциплін: «Банківське регулювання», «Організація та управління фінансово-економічною безпекою банків, фінансових та банківських установ», та пройшли апробацію під час доповіді на Всеукраїнській науковій конференції.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ФІНАНСОВА ІНКЛЮЗІЯ»

1.1 Сутність поняття «фінансової інклюзії» у системі інклюзивного зростання

Дослідження змісту та особливостей інклюзивного розвитку економіки і можливостей його досягнення у країнах з різним рівнем соціально-економічного розвитку перебували в центрі наукового пошуку багатьох країн та міжнародних інституцій, серед яких Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Програма розвитку ООН (ПРООН), Європейська комісія, Міжнародний валютний фонд (МВФ), Всесвітній економічний форум (ВЕФ), Світовий банк, Міжнародний центр політики інклюзивного зростання [4]. Інклюзивність, зокрема, визначено одним із ключових пріоритетів у стратегії економічного зростання «Європа-2020» (Europe 2020) [8].

Уперше термін інклюзії було застосовано в 1970-х роках у США, але тоді виділяли лише соціальну інклюзію (процес збільшення ступеня участі усіх громадян у соціумі через доступ до можливостей і справедливий розподіл результатів праці), але з плином часу поняття набуло поширення вже в економічному просторі [3; 28].

Інклюзивне зростання – це концепція, яка забезпечує справедливі можливості та рівноправ'я для економічних учасників, що супроводжується вигодами, принесеними кожному сектору економіки та різним верствам суспільства. Даний підхід розширює традиційні моделі економічного зростання та включає зосередження уваги на рівності здоров'я, людського капіталу, екологічного стану довкілля, соціального захисту та продовольчої безпеки як чинників світової безпеки в широкому розумінні [8].

Концепція інклюзивного розвитку передбачає, що кожен суб'єкт економіки є важливим, унікальним, цінним для суспільства і має можливості, щоб задовольнити свої потреби. Інклюзивне зростання економіки є передумовою гуманного розвитку суспільства, тому він є багатофакторним і багаторівневим

процесом, бо основою його є економіка максимальної зайнятості і взаємодії усіх суб'єктів. Сучасне громадянське суспільство неможливе без активного залучення всіх членів у різні види діяльності, поваги прав і свобод кожної окремої людини, забезпечення гарантій безпеки і рівноправності [3].

Отже, концепція інклюзивного зростання розширює традиційні моделі економічного зростання, зосереджуючи увагу на рівності людського капіталу, рівня та якості життя людей, якості навколишнього середовища, соціального захисту, продовольчої безпеки, доступу до ключових ресурсів, розподілу доходу та багатства [4].

Фінансова інклюзія досить нове поняття, точний зміст якого до цих пір не визначено. На думку деяких експертів, фінансова інклюзія - це рівний доступ та використання фінансових продуктів та послуг, які прийнятні за ціною, відповідають потребам домогосподарств та підприємств, доступні для всіх сегментів суспільства незалежно від доходу та місця проживання, надаються представниками фінансового сектору відповідально та екологічно для усіх учасників процесу [21].

Отже, загалом сутність фінансової інклюзії полягає у залученні населення, особливо слабо розвиненій його частині з низьким рівнем доходу, до певних фінансових продуктів у відкритій формі за допомогою різноманітних фінансових організацій та фінансової інфраструктури задля забезпечення. За даними Світового банку, більше 100 країн світу мають або вже розроблену національну стратегію з фінансової інклюзії. Нажаль в Україні рівень фінансової інклюзії залишається на доволі низькому рівні (рис. 1).

Підвищення рівня фінансової інклюзії є важливим для різних стейкхолдерів:

- для регуляторів та держави загалом, оскільки залучає усі верстви населення до економічної системи, що у результаті сприяє зростанню економіки через мобілізацію заощаджень населення, інвестування у розвиток економіки держави, диверсифікацію фінансової системи;

- для провайдерів фінансових послуг, оскільки збільшує кількість споживачів фінансових послуг;
- для споживачів, оскільки вони можуть ефективніше та зручніше використовувати сучасні фінансові послуги, підвищуючи таким чином особистий добробут. Фінансова інклюзія сприяє підвищенню доходів, ефективнішому управлінню активами, зменшенню вразливості від економічних криз [24].

Рисунок 1 – Фінансова «інклюзія» в Україні наочно

Впровадження фінансової інклюзії в країні забезпечує: прибуткові іноземні інвестиції, розвиток експорту та імпорту, продовольчу безпеку, зростання туризму, підвищення рівня доходів, зростання підприємництва та розвиток малого та середнього бізнесу, зростання середнього класу, зменшення корупції, шахрайства та розкрадання [32].

Зростаючий обсяг досліджень виявляє багато потенційних користі від розвитку фінансової інклюзії - особливо через використання цифрових фінансових послуг, включаючи послуги за допомогою мобільних грошей, платіжних карток та інших фінансових технологій [36].

1.2 Місце фінансової інклюзії у стратегії Національного банку України

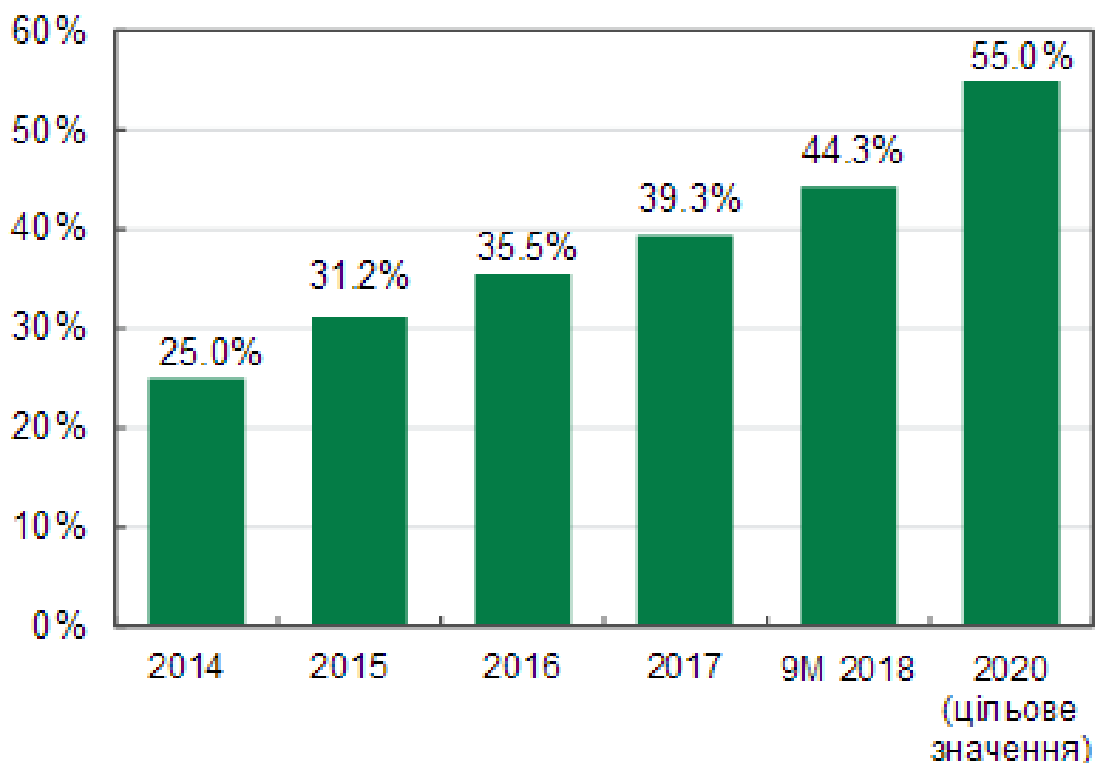
Центробанки та інші регулятори фінансового ринку, міжнародні організації, інші гравці ринку наголошують на важливості фінансової інклюзії упродовж останніх десятиріч [24]. Не виключенням є і НБУ, у стратегічних цілях якого фінансова інклюзія займає одне з провідних місць та є важливою передумовою розвитку фінансової екосистеми та зростання економіки країни [22].

Реалізація стратегії НБУ у напрямі запровадження фінансової інклюзії реалізується в наступних напрямках:

- розвиток платіжної інфраструктури шляхом: переведення транзакцій в електронні канали (розвиток електронних платежів, у тому числі за комунальні послуги, електронних грошей (які випускає Національний банк), платежів з використанням пристроїв мобільного зв'язку), поширення використання міжнародних та національних платіжних систем, ознайомлення населення з перевагами та прогресивними видами безготівкових розрахунків;
- запровадження віддаленої ідентифікації клієнтів для отримання ними фінансових послуг;
- укладення договорів у безпаперовій формі, у тому числі з використанням електронного цифрового підпису [22].

В Україні стрімко зростає популярність безготівкових платежів, адже вони є зручними та безпечними (рис. 2). Після кризи розширюється платіжна інфраструктура – зростає кількість активних карток в обігу, збільшується насиченість платіжними терміналами роздрібною торговою мережею. НБУ здійснює оверсайт платіжних систем, щоб забезпечити надійність безготівкових платежів. Постійно удосконалюються підходи до моніторингу операційних ризиків платіжних систем для недопущення їх реалізації. Підвищення надійності фінансової, зокрема платіжної, інфраструктури – одна із ключових цілей НБУ в контексті забезпечення фінансової стабільності [10].

Джерело [10]

Рисунок 2 – Частка безготівкових операцій з використанням платіжних карток

Національний банк також зацікавлений у охопленні фінансовими послугами якомога ширших верств населення зокрема, представників мікробізнесу, жителів сільських районів, із низьким рівнем доходів, людей із обмеженими можливостями та похилого віку [21].

За останніми дослідженнями Світового банку, 37% українців зовсім не мають рахунків у банках, зазначають експерти. Ще є значна частина «сплячих рахунків», коли люди мають зарплатну картку, але два рази на місяць йдуть до банкоматів і знімають ці кошти [7].

Більш високий рівень фінансової інклюзії в Україні стимулює здорову конкуренцію на ринку та сприяє більш повному задоволенню потреб споживачів. У кінцевому рахунку фінансово інклюзивне українське суспільство допоможе розвинути нову фінансову екосистему, залучивши мобільних операторів, фінтек-компанії, а також інтернет-платформи [21].

Однак важливо розуміти: програма дій із фінансової інклюзії в Україні - це не лише прерогатива НБУ. До цього руху мають бути залучені усі зацікавлені

ні сторони, включно з урядом та безпосередніми учасниками ринку. Поширення фінансової інклюдії має забезпечуватися ринковими механізмами, насамперед мотивацією, а не адміністративними важелями [21].

1.3 Фінансова інклюдія як показник фінансової безпеки України

Необхідною умовою побудови та ефективного функціонування ринкової економіки є наявність в країні розгалуженої інфраструктури, особливо фінансової. Нині в Україні банківським установам належить понад 90% активів усієї фінансової системи країни, що зумовлює визначальну роль та значення банківської системи в забезпеченні економічного розвитку та безпеки держави в умовах реформування вітчизняного господарства. Відповідно питання фінансово-економічної безпеки банківської системи країни, яка упродовж останніх років пережила значні зміни, зумовлені глобалізацією фінансових ринків, розвитком інформаційних технологій, розширенням асортименту банківських послуг, впровадженням інноваційних технологій в управління та діяльність банків тощо набувають особливої актуальності [20].

За умов економічної глобалізації та інтеграційних процесів, коли у тій чи іншій частині світу час від часу спалахують валютні, банківські чи фінансові кризи, загострюється питання щодо забезпечення у кожній країні стабільного економічного розвитку, який значною мірою залежить від надійності банківської системи та її здатності протидіяти цим загрозам [11].

Забезпечення фінансової безпеки на всіх рівнях управління є важливим завданням для багатьох країн в тому числі і України. Неможливо вирішити економічні проблеми що стоять перед країною, регіоном та підприємством не забезпечивши їм фінансову безпеку. Це завдання стає особливо пріоритетним в умовах нестабільності та фінансової кризи [20].

На сьогоднішній день забезпечення економічної безпеки України буде здійснюватися на основі офіційно прийнятого в країні нормативного акта: Закон України

«Про основи національної безпеки України» прийнятий у 2003 р. Цей Закон визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності [1].

Фінансова безпека – це найважливіша складова економічної безпеки в умовах ринкової економіки яка включає: стан фінансів і фінансових інститутів, при якому забезпечується гарантований захист національних економічних інтересів; гармонійний і соціально спрямований розвиток національної економіки, фінансової системи і всієї сукупності фінансових відносин і процесів у державі; готовність і здатність фінансових інститутів створювати механізми реалізації та захисту інтересів розвитку національних фінансів; підтримка соціально політичної стабільності суспільства; формування необхідного економічного потенціалу і фінансових умов для збереження цілісності та єдності фінансової системи навіть при найбільш несприятливих варіантах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів і успішного протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам фінансової безпеки [17].

Під фінансовою безпекою розуміємо такий динамічний стан фінансових відносин, за якого б створювались сприятливі умови та необхідні ресурси для розширеного відтворення, економічного росту та підвищення життєвого рівня населення, удосконалення національної фінансової системи для успішної протидії внутрішнім і зовнішнім факторам дестабілізації фінансового стану в державі [16].

За останні роки виявлені найбільш небезпечні загрози економічної безпеки України. До них відносяться:

- втрата виробничого потенціалу із-за високого зносу основних фондів;
- зовнішній борг, небезпека загострення фінансової кризи;
- недостатня інвестиційна активність;
- низька конкурентоспроможність продукції вітчизняних підприємств;
- високий рівень бідності населення і критично низька якість життя більшої частини українського народу;

– відтік капіталу [20].

Аналізуючи зазначені економічні небезпеки для України, можна стверджувати, що впровадження широкомасштабної системи фінансової інклюзії сприятиме процесу економічного зростання, підвищення ефективності грошово-кредитної політики і забезпечення фінансової стабільності. Це обумовлено її довгостроковим впливом на макроекономічні показники через істотну зміну поведінки як фірм, так і споживачів, зменшення нерівності в доходах, підвищення ефективності процентних ставок тощо.

Погоджуємось з більшістю дослідників, що економічна безпека сприяє створенню надійної та забезпеченої всіма необхідними засобами держави, захищеності національно-державних інтересів у сфері економіки. При цьому основним критерієм економічної безпеки є здатність економіки країни зберігати та підвищувати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз. Вважаємо, що економічна безпека – це свого роду забезпечення в довгостроковій перспективі таких систем показників як:

- економічна незалежність (фінансова, сировинно-ресурсна, інноваційна тощо);
- економічна стабільність (рівень розвитку, що гарантує відчуття безпеки сьогодні та в майбутньому);
- економічний розвиток (інноваційно-інвестиційна активність, реструктуризація, фінансове оздоровлення).

Найважливішим чинником зростання інвестиційної безпеки на нанорівні національної економіки можна вважати рівень та охоплення фінансової грамотності населення, розширюючи тим самим її вікові межі. Її зростання може не тільки розширити коло учасників інвестиційного процесу в якості продуцентів інвестиційного ресурсу, але і підвищити якісну складову в частині використання складних інвестиційних інструментів, тим самим сприяючи розвитку відповідної інфраструктури та національної економіки загалом [5].

2 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОШИРЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ ЯК ДРАЙВЕРА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1 Аналіз стану фінансової інклюзії в Україні та її впливу на рівень фінансової безпеки

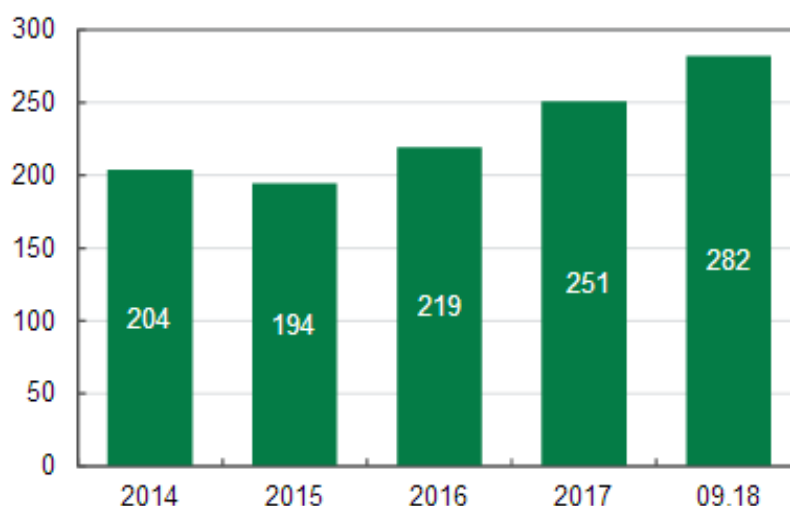
Глобалізація економіки в цілому та фінансова глобалізація зокрема поставили питання фінансової інклюзії суспільства, які аналізуються як на локальному рівні, так і на світовому рівні. Одним із загальноприйнятних показників фінансової інклюзії є наявність у дорослого населення банківського рахунку. За даними Світового банку, на сучасному етапі 100 % рівня фінансової інклюзивності населення вже досягли певні країни, серед яких: Данія, Швеція, Норвегія, Нідерланди й Австралія. В Україні відповідно до висновків Голови НБУ цей показник 2017 року становив 63 %, що на загальносвітовому рівні є середнім значенням, бо понад 138 млн. мешканців Європи й досі не мають банківського рахунку [25].

Учасники першого форуму з фінансової інклюзії в Україні, організаторами якого стали НБУ та MasterCard, визнали, що формування фінансово включеного суспільства потребує: доступності фінансових послуг, фінансової грамотності суб'єктів господарювання та їх готовність до реалізації нового досвіду, відповідного рівня захисту прав споживачів, що безпосередньо впливає на довіру до фінансових інститутів. Слід зазначити, що світова фінансова криза продемонструвала неоднорідність розвитку фінансової системи, що привернуло додаткову увагу до необхідності як диверсифікації останньої, так і її інклюзивності з метою формування стійкості до катаклізмів [25]

Здатність споживачів отримати зручний доступ до фінансових продуктів та послуг виступає головним фактором фінансової інклюзії. За дослідженням компанії McKinsey Україна не поступається Сполученим Штатам за кількістю банківських та поштових відділень та випереджає Польщу за поширенням бан-

коматів у перерахунку на кількість населення. Однак ми суттєво відстаємо від цих країн за охопленням населення банківськими послугами, що обумовлено низьким рівнем проникнення Інтернет- та мобільних банківських послуг. За даними Світового банку, частка населення України у віці від 15 років, що має рахунок у фінансовій установі у 2017 році становила 63%. Це суттєвий прогрес порівняно з 2011 роком (41%), однак ми все одно відстаємо від середньосвітового рівня (69%). І це, звісно, залишає місце для поглиблення рівня проникнення фінансових послуг [21].

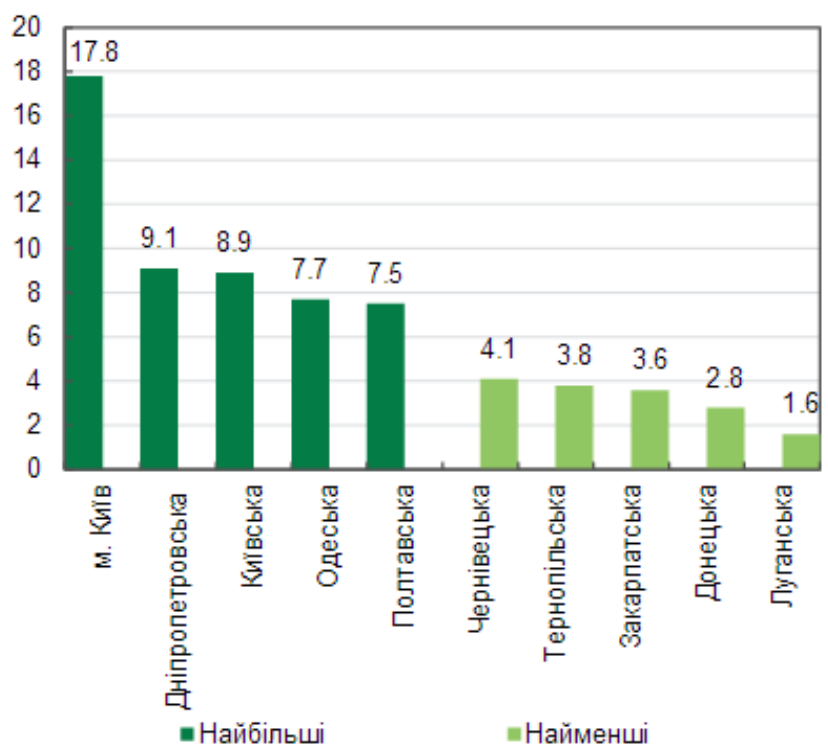
Зростання обсягів безготівкових операцій можливе лише за умови достатньої розгалуженості інфраструктури для здійснення карткових платежів. Мережа торговельних платіжних терміналів (POS терміналів) зросла з початку 2018 року на 13.6% (рис. 3). Близько 79% мережі торговельних терміналів країни дають змогу здійснювати безконтактні розрахунки. Проте, незважаючи на зростання їхньої кількості, у деяких областях насиченість терміналами є критично низькою. У Києві кількість терміналів становить 17.8 од./1000 жителів, а в окремих областях цей показник становить менше 4од./1000 жителів. У середньому в країні функціонує 6.7 терміналів на тисячу населення, тоді як у Польщі – 12.5, а у Великій Британії – понад 50 [10].

Джерело [10]

Рисунок 3. – Кількість платіжних терміналів (торговельні та банківські), тис шт.

Станом на початок жовтня 2018 року в Україні було встановлено майже 18.5 тис. банкоматів, їхня кількість скоротилася з початку року на 0.7%. Клієнти банків зараз можуть знімати кошти практично в усіх банкоматах із мінімальними затратами або ж взагалі без затрат. Це є наслідком комісійної політики карткових платіжних систем. Через це у банків немає необхідності розширювати власні мережі банкоматів, витрати на утримання яких є високими (зокрема через вартість інкасації) [10].

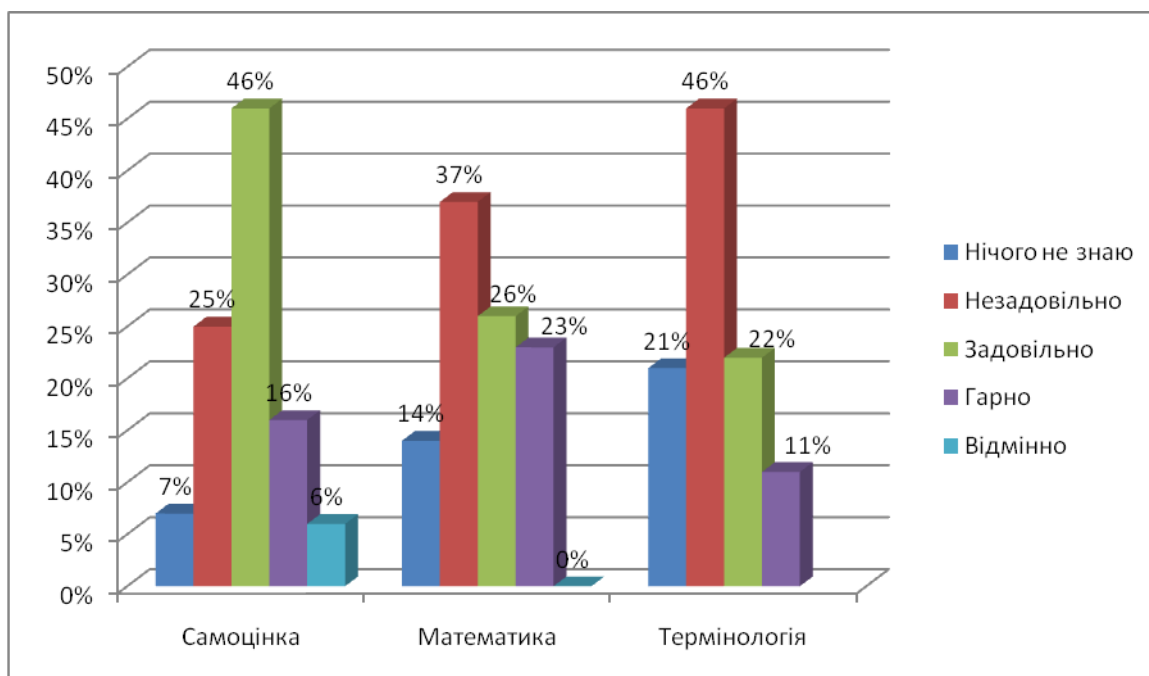

Джерело [10]

Рисунок 4 – Кількість платіжних терміналів на 1000 осіб
(перші та останні п'ять областей за кількістю)

Фінансова стабільність і фінансові ринки також залежні від рівня фінансової грамотності: розуміння можливостей фінансових продуктів населенням дозволяє ринкам працювати більш успішно і прибутково і знижує загрози для стабільності всієї системи, адже невдалі фінансові рішення не набувають катастрофічну масу [12].

Як показують проведені дослідження, рівень самооцінки фінансової грамотності виявився суттєво завищеним у порівнянні з результатами реальних тестів фінансової математики та фінансової термінології (рис. 5) [23].

Джерело [23]

Рисунок 5 – Самооцінка фінансової грамотності та результати реальних тестів

Результати цих досліджень свідчать про слабку фінансову обізнаність українців, що не дозволяє їм правильно оцінити свої інвестиційні можливості та потреби, розрахувати реальні витрати за кредитними операціями та дохідність інвестиційних інструментів. Така ситуація не сприяє поширенню кредитних послуг фінансових посередників, а інвестиційні можливості домогосподарств в основному зводяться до розміщення депозитів в банках.

На рисунку 6 наведено результати досліджень щодо структури користування фінансовими послугами та попиту на додаткову інформацію серед населення України.

Якими з наведених фінансових послуг користуєтеся Ви або члени Вашої родини? Про які з наведених фінансових послуг Ви бажаєте дізнатися більше? Якими фінансовими послугами Ви особисто плануєте користуватися протягом наступних двох років?

(відсоток всіх респондентів, ТОП-16 послуг з 31 наведених)

Рисунок 6 – Структура користування фінансовими послугами та попит на додаткову інформацію [23]

Як видно з цього дослідження для переважної більшості українців користування фінансовими послугами заводитьися до оплати комунальних платежів та користування банківськими платіжними картками. Як показують дослідження, рівень охоплення фінансовими послугами багато в чому залежить від місця проживання, населеного пункту та регіону. Звичайно, що в сільській місцевості на в невеликих населених пунктах де майже відсутня можливість сучасного фінансового обслуговування існує більш упереджене та негативне ставлення до фінансових послуг.

Найбільшим детермінантом фінансової поведінки, інклюзії та грамотності в Україні є вік та майновий стан респондентів. Найбільш вільно у світі фінансів себе відчуває молодь (18-34 роки), та українці середнього віку (34-45 років). Для старшого покоління (45-60 років) та людей похилого віку (понад 60 років), на жаль, фінансові послуги є скоріш «неминучим злом», аніж можливостями для забезпечення гідного рівня якості життя. Життєвий досвід цих людей навчив їх не довіряти фінансовим установам, тому їх інтерес до фінансів є мінімальним.

Дослідженням виявлено, що рівень фінансової інклюзії українців значно залежить від рівня освіти та рівня добробуту. Так, респонденти з вищою освітою, в середньому більше користуються всіма без виключення фінансовими послугами, а надто обміном валют – на 9 відсоткових пункти вище, аніж в середньому по Україні.

Рисунок 7 – Тенденції фінансових ринків, які відстежують користувачів фінансових послуг [23]

Причина відсутності інтересу до фінансових послуг більшою мірою продиктована рівнем добробуту українців, а не рівнем їх недовіри до фінансової системи. Встановлено, що майже кожен третій українець не здійснює жодних заощаджень чи інвестицій. Рівень добробуту населення країни можна визначити за допомогою індексу інклюзивного розвитку і рівень добробуту. Крім інтерактивної моделі інклюзивного зростання Всесвітній економічний форум роз-

робив також Індекс інклюзивного зростання та розвитку (Inclusive Growth and Development Index, IDI).

Індекс інклюзивного розвитку ґрунтується на 12 індикаторах, об'єднаних у три групи, які оцінюють рівень економічного розвитку краще, ніж індикатор зростання ВВП. Три основні частини IDI – зростання і розвиток (у тому числі зростання ВВП, зайнятості, продуктивності праці, очікуваної тривалості життя); інклюзивність (медіанний дохід домогосподарств, рівень бідності та нерівності); справедливість між поколіннями і стійкість (рівень заощаджень, демографічного навантаження, державного боргу, забруднення навколишнього середовища). Як зазначають експерти ВЕФ, індекс IDI відображує більш цілісну картину економічного розвитку, якщо мета цього розвитку полягає насамперед у сталому підвищенні рівня життя населення, а не у простому збільшенні виробництва товарів і послуг [4].

Україна посідає 47-ме місце серед 29 розвинених країн і 78-ме серед країн, що розвиваються (її сусіди в рейтингу – Гондурас, Лаос, Вірменія). За останні п'ять років позиції України за більшістю складових IDI погіршилися. Наприклад, розподіл багатства в Україні – один з найбільш нерівномірних серед усіх країн, що розвиваються. Разом з тим, ступінь нерівності доходів і рівень бідності в Україні – низькі; середній клас, за оцінками експертів ВЕФ, залишається численним, охорона здоров'я і підтримка безробітних – на достатньому рівні, а система освіти непогано сприяє інклюзивному зростанню [4].

Основним деструктивним чинником інклюзивного зростання було визначено тривалі бойові дії на сході країни, оскільки вони непропорційно впливають на найменш забезпечені верстви населення та сприяють відпливу трудових ресурсів з країни. Пріоритетними напрямками вдосконалення визначено поліпшення професійної підготовки, зниження адміністративного навантаження на створення нового бізнесу, розширення фінансування для підприємців, а також посилення боротьби з корупцією [4].

2.2 Напрями підвищення рівня фінансової інклюзії в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду

Спільними драйверами фінансової інклюзії в різних країнах є ціла низка потреб. Серед них: подолання високих витрат фінансових установ на обслуговування громадян із низьким рівнем доходів, доступу до базових фінансових послуг для жителів віддалених населених пунктів, подолання нерівномірного доступу до інформації. Це – власне, ті виклики, подолати які має кожна країна, що прагне до більшої фінансової інклюзії [21].

Основні напрямки, в яких діють центральні банки при співпраці з іншими стейкхолдерами [12]:

- реалізація Національної стратегії фінансової грамотності. Наприклад, Франція зосередилася на 3 напрямках - навчання в школі, робота з уразливими групами та навчання фінграмотності протягом усього життя, Португалія - на роботі з молоддю, просуванні сучасних інвестиційних рішень і фінграмотності для бізнесу.

- співпраця зі стейкхолдерами (зацікавленими особами). Центральний банк повинен мати свій пророблений план дій в частині фінансової грамотності. Але на національному рівні найбільш успішні програми, в основі яких лежить узгоджений з іншими стейкхолдерами підхід .

- технологічні виклики. Розвиток Інтернету та мобільних технологій зробило фінансові сервіси доступнішими в рази. Але ця доступність тягне за собою і ризики. Адже в банківському відділенні є менеджер-консультант, а в Інтернеті тільки ти і твоє мобільний пристрій. Ці ризики повинні бути проаналізовані центральним банком і враховані при розробці загальнонаціональних програм [12].

Значна роль у підвищенні рівня фінансової інклюзії приділяється діям з підвищення фінансової грамотності та обізнаності населення. На рисунку наведено основні елементи концепції зі створення Національної стратегії з фінансової обізнаності, що планує реалізувати НБУ [13].

Основні елементи концепції зі створення Національної стратегії з фінансової обізнаності

Джерело [13]

Рисунок 8 – Основні елементи концепції зі створення Національної стратегії з фінансової обізнаності

Звісно, історія фінансового успіху кожної окремої країни має свої відмінності. Перехід до безготівкової оплати праці працівників рятувальної служби у Сьєрра-Леоне дозволив запобігти зловживанням та припинити страйк співробітників. Можливість здійснювати грошові перекази за допомогою мобільних телефонів стимулювала розвиток фінансової інклюзії у Бангладеш та Пакистані. Прив'язка банківських рахунків до біометричних посвідчень особи в Індії дозволяє громадянам здійснювати розрахунки за допомогою відбитку пальця [12].

Задля покращення доступу до фінансових послуг та ресурсів, а також забезпечення активної фінансової інклюзії в Україні можна скористатися наступними підходами:

- створення необхідного регуляторного середовища для забезпечення доступу до рахунків;
- розширення точок доступу до фінансових послуг;

- стимулювання масштабності і життєздатності за допомогою великих державних програм, таких як соціальні відрахування на рахунки клієнтів;
- зосередження діяльності на розвитку фінансової грамотності серед певних соціальних груп: населення з низьким рівнем доходу, незахищені верстви населення, сільське населення;
- заохочення використання фінансових послуг;
- розробки просвітницької діяльності в сфері фінансових послуг;
- забезпечення системи захисту прав клієнтів фінансового сектору;
- забезпечення правового захисту клієнтів та фінансової системи;
- створення нових фінансових установ, розробки нових продуктів та технологій, що використовуються для охоплення незайманих або недосвідчених ринків;

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) розробила ключові принципи інноваційної фінансової інклюзії, які містять у собі набір практичних рекомендацій для всього світу. За своєю суттю вони не є жорсткими вимогами, а скоріше нагадують дев'ять цінних порад, які утворюють сукупність умов що стимулює інновації для фінансового залучення, зберігаючи при цьому фінансову стабільність та захищаючи споживачів [15].

Перший принцип «лідерство», сутність якого полягає у широкому залученні уряду на найвищому рівні щодо фінансової інклюзії задля допомоги незахищеним верствам населення з низьким рівнем доходу.

Федеральний уряд Мексики проводить ряд заходів з метою поліпшення рівня фінансової включеності, захисту прав споживачів та підвищення рівня фінансової грамотності. Секретаріат тісно співпрацює з наглядовими органами, Центральним банком Мексики, а також з Національним ощадним банком та законодавцями серед інших політиків, щоб здійснювати фінансову інклюзію як пріоритетний напрямок державної політики. Національна комісія з банківської справи та цінних паперів Мексики видала оперативне правило щодо використання банківських агентів для надання фінансових послуг в регіонах обмеженого обслуговування [34].

Забезпечити захист і підвищити довіру до нових інноваційних послуг, уряд, регулятори та наглядові органи повинні шляхом: встановлення правил, які сприяють прозорості ціноутворення та фінансових послугах; створення механізму вирішення спорів для споживачів; визначення відповідних повноважень для забезпечення цього захисту [15].

Нормативні акти Агентства в Колумбії, Мексиці та Індії, наприклад, передбачають, що фінансові установи несуть відповідальність за дії своїх агентів у межах своїх повноважень і покладають на агентів відповідальність за дотримання правил банківської таємниці та конфіденційності даних. Крім того, постачальники послуг у Колумбії та Мексиці зобов'язані готувати агентів з контролю за відмиванням коштів, розміщувати номер обслуговування клієнтів та всі відповідні збори та збори на агентів, встановлювати механізми позасудового відшкодування, а також забезпечувати безпеку збереження та передачі даних [34].

Щоб споживачі могли максимально використовувати нові фінансові послуги, важливо скористатися принципом «посилення повноважень», розвиваючи при цьому фінансову грамотність та фінансові можливості.

Необхідно, щоб споживачі мали: відповідну фінансову грамотність (здатність розуміти основну інформацію про фінансові продукти та послуги); фінансову спроможність (здатність застосовувати це розуміння, щоб зробити обґрунтований вибір); механізми відшкодування (здатність вирішувати суперечки через безпечний і визнаний механізм). Це суттєве доповнення до процесу регулювання захисту споживача: без фінансової грамотності та спроможності, регулювання само по собі не може адекватно захистити споживачів і, крім того, можуть збільшитись експлуатаційні витрати. Досвід показує, що низький рівень фінансової грамотності і потенціал у країнах, що розвиваються, стає значним бар'єром для доступу та правильного використання фінансових послуг. Навпаки, збільшення фінансової грамотності та можливостей призведе до збільшення попиту на відповідні послуги [15].

Уряд Гани вважає, що споживачі повинні бути здатні приймати добре обґрунтовані фінансові рішення, а постачальники фінансових послуг повинні дотримуватися принципів відповідального фінансування для збільшення участі у фінансових ринках. Опитування 2007 року показало, що рівень знань фінансових установ, послуг і продуктів серед дорослих у містах Гани був низьким, і навіть коли споживачі були обізнані, це не призвело до змін у поведінці. У відповідь уряд разом зі своїми партнерами з розвитку розпочав у 2008 році широку програму фінансової грамотності з метою підвищення обізнаності щодо фінансових питань та побудови відносин довіри між споживачами та постачальниками фінансових послуг - що вважається необхідною умовою для стабільного фінансового включення. У січні 2009 року Національний форум з питань мікрофінансування Гани прийняв Національну стратегію фінансової грамотності та захисту прав споживачів у секторі фінансування [34].

Принцип «кооперація» передбачає створення інституційного середовища з чіткими лініями підзвітності та координації в уряді; а також заохочувати партнерство та прямі консультації між урядом, бізнесом та іншими зацікавленими сторонами.

Характер інноваційних фінансових послуг і нові канали доставки полягає в тому, що вони охоплюють кілька публічних установ та регуляторних органів - а також ряд різних організацій приватного сектора. Одне з важливих міркувань при розробці скоординованої політики полягає в розумінні стимулів кожного гравця у ланцюжку визначення вартості та способів їх впливу за регулюванням [15].

Дотримуючись принципу «знання» необхідно використовувати вдосконалені дані для формування політики, що базується на фактичних даних, вимірювати прогрес та розглядати поступового підходу «тестування та навчання», прийняттого як для споживача, так і для постачальника послуг [34].

Принцип «пропорційність» - побудова політичної та нормативної бази, яка буде пропорційна ризикам, пов'язаним з такими інноваційними продуктами

та послугами, і базується на розумінні прогалин та бар'єрів у існуючому регулюванні [34].

Будь-яке нововведення передбачає ризики. Завдання полягає у створенні нормативної бази, яка є достатньо сильною для захисту фінансової системи та інститутів проти цих ризиків. Щоб досягти правильного балансу, існуючі правила повинні бути ретельно проаналізовані, щоб з'ясувати, чи відповідають вони вимогам постачальників послуг та клієнтів [15].

Принцип «структура» зближує багато з попередніх принципів, узагальнюючи ключові складові і ефективну регуляторну базу для інноваційних фінансового залучення. Одним з ключових питань є те, як вирішити ризик без затримки інноваційних послуг. Міжнародні фінансові стандарти забезпечують базову структуру. Однак вони дуже широкі і призначені для гнучкості у своїх заявках. Таким чином, не завжди зрозуміло, як застосувати стандарти до інноваційних служб фінансового включення. Міжнародні фінансові стандарти працюють, щоб забезпечити більшу чіткість та заповнити будь-які пробіли [12].

Держава зобов'язана дати можливість кожній людині реалізувати свій потенціал, бути активним повноцінним членом суспільства та отримувати таку частину результатів праці в результаті розподілу, яка дозволить забезпечити відтворення. Рівний доступ до результатів праці передбачає рівномірний і достатній розподіл результатів праці між найманим працівником, підприємцем і державою через збалансований розмір заробітної плати, прибутків і податків. Якщо працюючий отримує гідну заробітну плату, то відповідно він і його сім'я має доступ до можливостей. А доступність до освіти, медицини і праці створює передумови до отримання кращої роботи і вищої оплати праці [3].

Хочеться підкреслити, що доступ до можливостей і доступ до результатів праці мають прямо пропорційну залежність. На жаль, пострадянські країни не забезпечують ні рівного доступу до можливостей, ні справедливого доступу до результатів праці, що пов'язано, як правило, з високим рівнем корупції у державі.

2.3 Вплив рівня фінансової інклюзії на економічне зростання та дегінізацію економіки

Політика уряду та законодавство у фінансовій сфері повинно працювати. Закон дозволяє розрахунок у готівкових і безготівкових коштів. Є країни, у яких чітко прописано, що розрахунок держави з населенням проводиться безготівковим шляхом, чи заробітна плата виплачується населенню тільки по безготівковому методі. Це 7 розвинених країн, де фінансова інклюзія на рівні 100%: Скандинавські країни, Швеція, Фінляндія, Норвегія, Данія, Канада, Голландія, Австралія. Пряма кореляція рівня залучення населення до фінансових послуг, використання повного арсеналу послуг від банківського рахунку до страхування. Це відбувається прозоро.

Тому наразі існує проблема того, що готівка перебуває у тіньовій економіці, але й знаходиться поза банківською системою. Всі говоримо, кредити для бізнесу дорогі, якщо ця готівка трансформується, хоча б її залишки на карткових рахунках, тобто ми як громадяни починаємо тримати гроші в банках, це відповідно зменшує й загальний рівень відсоткових ставок для бізнесу зокрема. Є такий ефект. Тобто гроші не лежать у шухляді, а працюють, допомагають економіці.

Саме безготівкові розрахунки є тим драйвером, що може стимулювати економічний розвиток, тому що готівкові розрахунки – це фактично тіньова економіка, а безготівкові – це те, що в майбутньому може наповнювати бюджет і бути стимулом для бізнесу розвиватися, бо є розуміння того, куди йдуть грошові потоки, як вони йдуть, як контролюються; в населення є розуміння, як керувати своїми потоками, є більша схильність до заощаджень.

За дослідженнями, що проводилися в інших країнах, бачимо: якщо в регіонах більше споживачів залучається до фінансового сектору, виникає так звана локальна або регіональна ділова активність, у бізнесу з'являється якась історія використання фінансових послуг і більший потенціал, щоб залучати фінансування на свій розвиток, а це нові робочі місця тощо [7].

Ми знаємо, що готівкові гроші важко відслідковувати, куди вони йдуть, кому та з якою ціллю, а також як з них потім відбувається оподаткування. Для урядів перехід від грошових коштів до цифрових платежів може зменшити корупцію та підвищити ефективність. В Індії витрати коштів на пенсійні виплати скоротилися на 47% (на 2,8 відсоткових пункти), коли платежі здійснювалися за допомогою біометричних смарт-карт, а не видавалися готівкою. змінні витрати на адміністрування виплат на 20 % [36].

В період становлення незалежності і державного будівництва нерозвиненість фінансових інститутів, розповсюдження шахрайства з приватизаційними цінними паперами в період малої та великої приватизації доларизація економіки, формування системи корупції і механізмів рейдерства, створення олігархічних конгломератів, активізація іноземного інвестування, в т.ч. для відмивання грошей, розвиток рейдерства через кримінальні, правоохоронні та судові механізми, слабкість інститутів контролю, політична нестабільність, економічна криза призвели до лавиноподібного зростання неформального та нелегального секторів економіки, розповсюдження криміналітету, в т.ч. саме кримінальних та квазікримінальних методів первісного нагромадження капіталу [2].

Тіньовий сектор за різними оцінками склав у в 2011-2014 рр. – тільки за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» – 47,4%, а протягом 2015-2018 рр. вже 52%. (табл. 1).

Таблиця 1 – Дані щодо рівня тіньової економіки в Україні до обсягу ВВП,%

Рік	Дані за методом збитковості підприємств	Метод «витрати населення – роздрібний товарооборот»	Електричний метод	Монетарний метод
2010	30	44	37	30
2011	25	48	29	26
2012	27	48	29	24
2013	27	46	30	23
2014	31	51	38	33
2015	26	58	35	30
2016	22	57	31	26
2017	24	51	28	24
2018	24	48	28	23

Побудовано автором на основі [9].

Показник рівня тіньової економіки, розрахований за методом збитковості підприємств, за підсумком I півріччя 2018 року склав 21% від обсягу офіційного ВВП, що на 3 в.п. менше, ніж у відповідному періоді 2017 року [9].

Через недовіру до фінансових інститутів, яка склалася в 1990-х рр., наявність пропозиції нелегальних робочих місць в усіх секторах економіки та використання нелегальних або комбінованих механізмів оплати праці, мотиви приховування доходів і ліквідності в Україні достатньо низьким є рівень фінансової інклюзії населення в організований грошовий ринок (табл. 3). Зокрема, практично всі показники фінансової інклюзії в Україні є нижчими, ніж у розвинутих країнах, а подекуди – від середньосвітових значень, що свідчить про низький рівень фінансової інклюзії в Україні [2].

Таблиця 2 – Динаміка окремих показників фінансової інклюзії

Показник		Україна	Польща	Японія	Кіпр	Білорусь
Продажі (клієнт-бізнес)	в електронному вигляді, %	19	42	63	43	25
	не в електронному вигляді, %	81	58	37	57	75
Платежі поставачальників (бізнес-бізнес)	в електронному вигляді, %	44	65	82	68	49
	не в електронному вигляді, %	56	35	12	32	51
Заробітна плата (бізнес-особа)	в електронному вигляді, %	36	61	69	62	41
	не в електронному вигляді, %	64	39	31	38	59

Побудовано автором на основі [2].

Таким чином, можна відмітити наявність значного відставання рівня фінансової інклюзивності в Україні у порівнянні з провідними країнами світу. Це сприяє поширенню тіньових схем в економіці, відтоку капіталу, недоотриманню надходжень до бюджетів, та в підсумку зниження фінансової безпеки нашої країни.

ВИСНОВКИ

Під фінансовою безпекою розуміється стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни.

Одним з ключових шляхів забезпечення фінансової безпеки є впровадження принципів фінансової інклюзії, яка представляє собою розширення доступу звичайних громадян, бізнесу до фінансових продуктів і сервісів, незалежно від доходу, віку, місця проживання чи виду діяльності. Проведене досліджує показує, що поширення фінансової інклюзії в Україні на сьогодні не задовольняє вимогам сучасного економічно розвиненого світу.

Слід зазначити, що на сьогодні такий доступ є доволі обмеженим через недостатню розвиненість інфраструктури фінансових послуг, особливо в сільській місцевості, слабку фінансову грамотність переважної більшості населення України, низьку довіру до фінансово-кредитних установ, що сформувалась внаслідок тривалих фінансових криз останніх десятиріч, «банкопадів», стрімкого знецінення національної валюти. Таким чином, низький рівень фінансової інклюзії не дозволяє державі повноцінно використовувати потужний ресурс заощаджень населення, сприяє розвитку тіньового сектору, що в кінцевому підсумку знижує рівень фінансової безпеки в цілому.

Виправлення ситуації що склалася в першу чергу бачиться у невідкладних діях як з боку держави, так і фінансово-кредитних установ за підтримки держави, спрямованих на підвищення фінансової грамотності населення, бізнесу шляхом проведення тренінгів, семінарів, постійного інформування у ЗМІ та соціальних мережах про можливості управління фінансовими ресурсами. Саме такі дії зможуть відновити довіру до фінансово-кредитного сектору та в кінцевому підсумку підвищити фінансову безпеку України.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Закон України «Про основи національної безпеки України» Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 39, ст.351, із змінами, внесеними згідно із Законами N 221-VII (221- 18) від 18.04.2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
2. Акімова О.В. Фінансова інклюзія та інші передумови розвитку фінансового моніторингу в Україні/ О.В. Акімова // «Молодий вчений». Частина 1. Економічні науки. – грудень, 2015. –№12 (27). – С.195-198.
3. Базиліук А.В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку / А.В. Базиліук, О.В. Жулин // Економіка та управління на транспорті. – К.: НТУ, 2015. – Вип. 1.
4. Бобух І.Н. Стратегічні орієнтири економічного зростання в Україні. Інклюзивність як ключовий пріоритет / І.Н. Бобух, С.М. Щегель // Вісник НАН України. – 2018. – №7. – С.55-70.
5. Варналій З.С. Детермінанти забезпечення інвестиційної безпеки на нанорівні національної економіки / З.С. Варналій, Д.В. Нікітенко // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». – 2018. – №6(14). – С. 72-77.
6. Геєць В.М. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк та ін.; За ред. Геєця В.М. : 240 с.– Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. – монографія.
7. Громадське радіо. Фінінклюзія: що це таке і чому це так важливо для всіх українок та українців? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadske.radio/podcasts/rankova-hvylya/fininklyuziya-shcho-ce-take-i-chomu-ce-vazhlyvo-dlya-vsih-ukrayinok-ta-ukrayinciv>.
8. Економічна і соціальна рада ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org>.
9. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні. – Міністерство економічного розвитку та торгівлю в Україні. – I півріччя 2018 року. [Електронний дос-

- тип]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendantsiiTinovoiEkonomiki>.
10. Звіт про фінансову стабільність. Грудень 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83816603>
  11. Крупка І.М. Фінансово-економічна безпека банківської системи України та перспективи розвитку національної економіки / І.М. Крупка // БІЗНЕС ІНФОРМ. Економіка. Фінанси, грошовий обіг і кредит. – 2012. – №6. – С.168-175.
  12. Марко Шкребет Как победить финансовую грамотность? [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/kak-pobedit-finansovuju-bezgramotnost-320669/>.
  13. Національний банк України Матеріали до круглого столу: “Хто повинен відповідати за фінансову грамотність у країні та як її найкраще розбудувати” Версія 1.0 Київ, 21 жовтня 2015 р. Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://www.slideshare.net/KyivSchoolofEconomics/ss-54390503>.
  14. Нечипорук Л.В. Фінансова інклюзія в контексті страхових послуг / Л.В. Нечипорук // Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – вересень, 2018. – Харків, Україна. – С.411-417.
  15. Полях С.С. Фінансова залученість населення як передумова достатнього рівня захисту інтересів клієнтів фінансового сектору / С.С.Полях // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – Суми: СумДУ. – №4. – 2017 р. –с. 43-48.
  16. Ревак І.О. Механізм забезпечення фінансової безпеки Ураїни. Теоретичний аспект / І.О. Ревак // Науковий вісник 2 Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2009. – С.1-10.
  17. Савицька О. Оцінка та шляхи забезпечення фінансової безпеки України / О. Савицька // №3. – С.14–Економічний форум. – 2012.
  18. Сак Т.В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції / Т.В. Сак // Інноваційна економіка. – 2013. –№6 (44). –С.336-340.

19. Сапун К.В. Концепція інклюзивного зростання в економіці / К.В. Сапун, Р. В. Селезнєва // – С.177-181.
20. Смоквіна Г.В. Фінансова безпека як стратегічна складова економічної безпеки України / Г.В. Смоквіна // Економіка:реалії часу. –2014. – №3 (13) . – Одеський національний політехнічний університет. – С. 30-36.
21. Степанюк Є. От лозунгов к делу. Зачем нужна финансовая инклюзия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://finance.liga.net/ekonomika/opinion/ot-lozungov-k-delu-zachem-nujna-finansovaya-inklyuziya>.
22. Стратегія Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=64754192>.
23. Фінансова грамотність, обізнаність та інклюзія в Україні. Звіт про дослідження. Додатковий проект IP-FSS в Україні. Проект регіонального економічного зростання. – листопад, 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83136332>.
24. Фінансова інклюзія // Офіційний веб-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=3961976&cat_id=3115908.
25. Форум з фінансової інклюзії Finclusion UA [Електронний доступ]. – Режим доступу : <https://finclusion.bank.gov.ua>.
26. Цілі сталого розвитку: Україна (Національна доповідь). – Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=05822f66-290b-4b51-a392-347e76eb5f>].
27. CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX. – Access mode: <https://www.transparency.org/research/cpi/%20overview>.
28. Elena Ianchovichina "What is Inclusive Growth?"/ Elena Ianchovichina, Susanna Lundstrom // The World Bank, – February 10, 2009.

29. Financial inclusion is making great strides. The Economist. – Access mode: <https://www.economist.com/special-report/2018/05/03/financial-inclusion-is-making-great-strides>.
30. Frequently Asked Questions about Financial Inclusion. – Access mode: <https://www.cgap.org/about/faq#why-does-financial-inclusion-matter>.
31. Global Financial Inclusion and Consumer Protection Survey. Report. – 2017. – Access mode: <http://documents.worldbank.org/curated/en/430051513370920202/Global-financial-inclusion-and-consumer-protection-survey-2017-report>.
32. Jan Taylor Financial Inclusion Forum. – Kiev. – June 2018.
33. Moody`s Analytics. – The Impact of Electronic Payments on Economic Growth. – Access mode: <https://usa.visa.com/dam/VCOM/download/visa-everywhere/global-impact/impact-of-electronic-payments-on-economic-growth.pdf>.
34. Principles and Report on Innovative Financial Inclusion from the Access through Innovation Sub-Group of the G20 Financial Inclusion Experts Group. – May, 2010.
35. Raquel Almeida (March 2013). "Inclusive Growth: Building up a Concept" / Ranieri, Rafael; Ramos, Raquel Almeida // Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth. ISSN 1812-108X. – 13 January 2015.
36. The Global Findex Database. – 2017. – Access mode: <https://globalfindex.worldbank.org>.
37. The World Bank – Access mode: <http://ufa.worldbank.org>.
38. UFA2020 Overview: Universal Financial Access by 2020. – Access mode: <http://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/achieving-universal-financial-access-by-2020>.
39. United Nation. Sustainable Development Goals. Goal 8: Promote inclusive and sustainable economic growth, employment and decent work for all. – Access mode: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/economic-growth/>.